

Scheiring Gábor

Barbárok a nyitott kapuk előtt

A közszociológia és a késő modern fordulat

Valami minden bizonnyal nincsen rendjén, ha az új évezredben az Európa stratégiai partnere szerepében tetszelgő birodalom vezetője, Vlagyimir Putyin abba a gyanúba keveredik, hogy James Bond-filmekbe illő válogatott módszerekkel távolítja el útból politikai ellenfeleit, legyenek azok akár az orosz újkapitalizmus multimilliárdosai, kellemetlenkedő emberjogi újságírók, esetleg árulkodó titkosszolgálati alkalmazottak. A közelmúltban számolt be a rádió a lakása előtt megölt orosz újságíró barátságként számon tartott volt orosz ügynök, Alekszandr Litvinyenko elleni mérgezéses merényletről, aki hazáját elhagyva Londonban élt politikai menekültként. Persze nincs bizonyíték az „állami megrendelés” alátámasztására – a tanú a kórházi ágyon haldoklik... Akár Putyin, akár az orosz maffia áll a háttérben, nem lepődöm meg Burawoy kiáltásán:

A szabadjára engedett kapitalizmus globális szinten piaci zsarnokságot és méltánytalanságot teremt, az újjáéledő demokrácia pedig túl gyakran válik hatalmi érdekek, a jogfosztás, a hazudozás, sőt az erőszak elleplezőjévé (Burawoy 2006).

Burawoy politikai pozíciója és morális kiállása szimpatikus, sőt a kiállítás (bármilyen irányú legyen is az) állampolgárként kötelessége. Mégis azt gondolom, hogy az amerikai szociológus közösség felrázására tett kísérlete túl erősre sikeredett. Diagnózisának és programjának számos elemével egyetértek, néhány fontos ponton azonban nem. Burawoy programadó beszédével a tudomány szerepéről és a tiszta tudomány mítoszáról folytatott viták áramába kapcsolódik. A késő modern társadalmakban a *modernitás leglényegét*, a kételkedő reflexiót magára a tudományra alkalmazva egy sor gondolati irányzat, tudományos, értelmiségi és közéleti mozgalom kérdezett rá a funkcionálisan elkülönült tiszta tudomány lehetségességére, értékpozíciójára és társadalmi relevanciájára. A posztmodernizmus erős programjának háttérbe szorulása ellenére a társadalomtudományban és annak gyakorlati, közéleti, közpolitikai felhasználásában olyan változások mentek végbe az elmúlt években-évtizedekben, me-

Köszönettel tartozom Hadas Miklósnak írásomhoz fűzött megjegyzéseierért és a biztató szavakért, hogy ezt az eredetileg a Budapesti Corvinus Egyetem egy szociológiaelméleti kurzusának keretében házi dolgozatként készült anyagot publikáljam.

lyek a tudomány szerepének változásáról árulkodnak. Dolgozatomban Burawoy programjának rövid bemutatása és részleges kritikája után amellett érvelek, hogy a professzionális szociológia és a közsociológia között nincs akkora ellentét, amekkorát Burawoy látta, illetve, hogy a közsociológia távolról sincs olyan elnyomott helyzetben, mint ahogy azt Burawoy leírja. Végül a közéleti és tudományos szerepek koegzisztenciájával kapcsolatos személyes tapasztalataimon keresztül illusztrálok az elmondottakat.

A közsociológia programja

Burawoy közsociológiával kapcsolatos elgondolásai közül az alábbiakban csak azokat a pontokat emelem ki, melyekre a dolgozat későbbi érvelése támaszkodik.

Burawoy véleménye szerint a „szociológia balra, a világ pedig jobbra mozdult el”. E megállapítás adja a program többi tézisének kontextusát, s Burawoy az uralkodó gazdaságfilozófiák terén végbement változásokra, a neoliberalizmus általa aggodva figyelt térnyerésére utal, ami a világot eltávolította a szociológia „természetes pozíciójától”. Tudománypolitikai programját tehát rögtön egy forró politikai állásfoglalással indítja, merész retorikai húzással, rontva ezzel a további tézisek befogadásának esélyét a másként gondolkodó szociológusok között.

Szintén fontosnak tartom Burawoy azon tézisét, mely a diszciplínát hatalmi mezőként tételezi, arra hívva fel a figyelmet, hogy minden tudomány tágabb hatalmi struktúrákba ágyazódva működik, ami rányomja a bélyegét a témaválasztásra és az eredmények felhasználására. Burawoy a közsociológiától várja azt, hogy az alárendelt tudásoknak is hangot adjon, hogy azok is kiteljesíthessék önmagukat. A közsociológia elnyomott csoportokat úgy emel be a tudományos diskurzusba, hogy közben megteremti emancipációjuk lehetőségét. De Burawoy ennél is továbbmegy: úgy érvel, hogy amellett, hogy a közsociológia megteremti más nyilvános közösségeket, saját magát is létrehozhatja „a politikai küzdőtérén cselekvő közösségként”²²

Végül Burawoy igen kemény bírálatban részesíti a közgazdaságtant (mely a piacok lététől függ) és a politikatudományt (mely az állam lététől függ), mert azok véleménye szerint túlságosan a piaci és állami zsarnokság szolgálatába álltak. A szociológiának ezzel szemben kell kialakítani saját identitását: a szociológia feladata, hogy ne csak párbeszédet folytasson a civil társadalommal, hanem egyben *a civil társadalom álláspontjáról vizsgálódjon*. Ahogy a politikában az állam és a piac ikerhatalmának ellenzékét a civil társadalom biztosítja, úgy kell a szociológiának ellensúlyoznia a politikatudomány és a közgazdaságtan túlsúlyát a közéletben.

Bírálatok

Az alábbiakban megkísérlem kiemelni a közsociológia programját ért kritikák fő irányait. Burawoyt egyrészt keményen kritizálták a tiszta tudomány jegyében, míg mások a kritikai szociológia leegyszerűsítő ábrázolását kérték számon. Voltak, akik alapjaiban elfogadták programját, de néhány ponton vitába szálltak vele, míg mások az elfogadás mellett mintegy tovább is gondolták a közsociológia feladatait.

²² Burawoy ennek szellemében járt el, amikor az Amerikai Szociológiai Társaság elnökeként kezdeményezte (és elérte), hogy a társaság határozatban foglaljon állást az iraki háború, vagy az azonos neműek házasságának jogi korlátozása ellen.

Bírálatok a tiszta tudomány védelmében. McLaughlin, Kowalchuk és Turcotte (2005) áttekintése alapján a bírálatok ezen irányának legélénkebb képviselője Mathieu Deflem, aki még egy külön honlapot is létrehozott a „szociológia megmentésére” (Deflem 2006). E bírálatok lényege, hogy a szociológiának, mint tudománynak, el kell zárkóznia az értékválasztástól, és szigorú módszertannal lépésről lépésre haladni a valóság objektív feltérképezésével, amit egy adott mennyiségű tudás felhalmozódása után lehet alkalmazni közpolitikai problémákra. Ebből a szempontból a közsociológia, vagy bármiféle érték alapú kritikai szociológia csak árt a tudományosságnak, s csak megnehezíti a lassan felhalmozódó tudás közpolitikai alkalmazását. Deflem (2006), Tittle (2006), Turner (2005) vagy Brint (2005) úgy gondolják, hogy Burawoy közsociológiája árt a szociológia legitimitásának: a szociológia hitelességének forrása nem az előzetes morális elköteleződésben rejlik, hanem a szisztematikus munkával előállított megbízható tudástömegben. Tittle (2006) szerint még az is veszéllyel járhat, ha értékelköteleződés nélkül ugyan, de a civil közösségek számára releváns tudás gyűjtését tűzi ki célul a szociológus. A kritikusok egyetértenek Burawoy azon állításával, hogy a szociológia nem eléggé befolyásos, de ehhez szerintük nem az aktivizmuson, hanem a tudományos episztemológiához való elköteleződésen, valamint a belső megosztottságok (diverzitás) felszámolásán keresztül vezet az út. Turner (2005) addig viszi a bírálatot, hogy felajánlja: vigye Burawoy és az elkötelezett (tehát tudománytalan) szociológiát művelő kutatók hada a szociológia nevet is akár, csak tisztuljon meg végre a diszciplína, váljon el a kemény tudományos szociológia – amit Turner szívesen nevezne „társadalomfizikának”³³ – és a Burawoy-féle humanisztikus/aktivista szociológia.

Bírálatok a kritikai szociológia védelmében. Bizonyos bírálatok azt vetik Burawoy szemére, hogy a tudományos szigort, a módszerességet a professzionális szociológiának szánja egyedül, míg a közsociológiának, illetve a kritikai szociológiának pusztán az előbbi által megalkotott elméletek alkalmazásának, illetve kritikájának feladatát (Ghamari-Tabrizi 2005). E bírálatok megfogalmazói tehát a professzionális szociológia „lámpás szerepét”, illetve a kritikai szociológia másodhegedűsi szerepét utasítják vissza. Ezen túlmenően Braithwaite (2006) amellet érvel, hogy Burawoy túlságosan bezárja a szociológiát, holott a problémaorientált, kritikai társadalomtudomány interdiszciplináris kellene, hogy legyen.⁴⁴

Szimpatizáló továbbgondolások. A közsociológia programjára az egyik legáltalánosabb reakció az alapok elfogadására épített részleges bírálat és továbbgondolás. Ilyen álláspontot képvisel véleményem szerint Ulrich Beck (2005), Amitai Etzioni (2006), Lengyel György (2006), a McLaughlin, Kowalchuk és Turcotte szerzőtrío (2005), vagy Némedi Dénes (2006). Meglátásom szerint e szerzők általában nem utasítják vissza a közsociológia programját egy az egyben, ellenben a civil társadalom melletti normatív elköteleződés tézisének nem tartják elfogadhatónak. Erre az álláspontra ugyanakkor nem a tiszta, a közélettől visszavonuló, tudományos elefántcsonttoronyba zárkózó szociológia jegyében helyezkednek, hanem egész egyszerűen azért, mert a civil társadalom maga is megosztott, és közel sem egyértelmű, hogy a versengő értékek közül a szociológiának melyik mellett kellene letennie a garast. A túlzott előzetes elköteleződés minden bizonnyal hátráltatja a valóság kritikus feltárását.

3 Bár nem explikálja, de a társadalomfizika elnevezéssel Turner a Comte-féle pozitivisták programhoz nyúl vissza, amelyet ebben a formában ma kevesen vállalnának fel.

4 Nem célok itt valamennyi radikális kritikát ismertetni, ezt megteszi McLaughlin és szerzőtársai (McLaughlin, Kowalchuk, Turcotte 2005: 137–138).

Ulrich Beck (2005), aki korábban a reflexív modernizáció és a kockázattársadalom elméletével hívta fel magára a figyelmet (e témák ugyanakkor az utóbbi időben érezhetően háttérbe szorultak nála a kozmopolita világtársadalom toposza javára), a módszertani nacionalizmus szűklátókörűségét kéri számon Burawoy programján. Csak részben tartom találónak e kritikát, hisz egyfelől Burawoy valóban nem tesz kísérletet a globális társadalom, a nemzeti határokon átívelő társadalmi jelenségek valamiféle elméletének kidolgozására, másfelől viszont felszólít az amerikai szociológia pozíciójának relativizálására. Burawoy tehát láthatóan érzékeli a globalitás kihívását.

A rossz munkamegosztásból származó káros következmények állnak Lengyel György (2006) bírálatának középpontjában. Bár Burawoy analitikus térképe a szociológiáról segít átlátni a szociológus előtt álló feladatokat, viszont – érvel Lengyel – termékétlenül válik onnantól kezdve, hogy Burawoy ezen analitikus különbségtételt intézményesíteni kívánja:

Nem jó, ha a kutatás, az oktatás, a tanácsadás, a kritikai reflexió és a közvélemény orientálása egymástól üzemszerűen elkülönülnek. Én legalábbis inkább úgy képzelem, hogy ezek többé-kevésbé minden szociológusnak feladatai. (...) Egyazon szociológusról van szó, akinek feladata, hogy kutasson, hogy reflektáljon kutatási előfeltevéseire, hogy legjobb szakmai tudása szerint tanítson és tanácsot adjon, hogy felkarolja a civil társadalom gondjait, s informálja a közvéleményt (Lengyel 2006: 108).

A gondolat, miszerint a reflexivitás nem csupán a kritikai és a közszociológia feladata, hanem általános társadalomtudományi követelmény, központi helyet kapott a McLaughlin, Kowalchuk és Turcotte szerzőtrío (2005) „baráti bírálatában” is. E szerzők is a tudomány integritása mellett érvelnek a reflexivitás funkcionális különválasztása helyett.

Szintén az alapvetően szimpatizálók táborába tartozik Amitai Etzioni is, aki szerint „közszociológusokra mindig is szükség volt” (Etzioni 2006: 91). Az ő egész munkásságának egyik kulcsmozzanata az az érv, hogy a „közügyek soha nem pusztán technikaiak, és nem kezelhetők pusztán az empirikus eredmények és megfigyelések alapján sem. Minden témának, amivel a közügyek terén szembesülünk, vannak normatív dimenziói” (uo.). Ebből a közszociológia programjára nézvést pozitív és negatív következmények is adódnak. Etzioni rávilágít arra, hogy a közszociológia annyit jelent, mint valamilyen szinten involválódnia a politikába. Nincs arra mérce, hogy milyen irányba, és arra sincs, hogy milyen messzire menjen el a közszociológus a cselekvési láncban. A közszociológusok sem gondolhatják azt, hogy ők tudják a „helyes irányt”, hisz a legtöbb morális dilemma ennél jóval bonyolultabb. Egyetértek Etzionival, amikor a költségvetési deficitet hozza fel példaként. A baloldal egyik leggyakrabban hangoztatott kritikája a neoliberalizmussal szemben annak fiskális konzervativizmusa, mondván, az „szociálisan érzéketlen”, lehetetlenné teszi a jóléti politikákat. Biztos azonban, hogy az az igazságos, ha a jelenben úgy növeljük a jólétet (fogyasztást), hogy közben elzalogosítjuk a jövőt? A költségvetési hiány lefaragásával szemben való előzetes állásfoglalás dogmatikussá teszi a közszociológust. Valójában, érvel Etzioni, sem a közszociológus, sem a tudományos purista nem engedheti meg magának, hogy úgy folytasson le egy kutatást, vagy eredményeit úgy bocsássa közre, hogy először ne mérlegelné annak morális következményeit. Burawoy programját továbbgondolva Etzioni szerint az tenne jót a szociológiának, ha a morális dilemmákat is magukban foglaló közpolitikai tárgyakat oktatnának többet az egyetemeken, és a kutatók is gyakrabban néznének szembe a közpolitikai kérdések multidiszciplináris kihívásaival.

Mindezeket a bírálatokat azzal egészíteném ki, hogy Burawoy mintha figyelmen kívül hagyná azokat az intézményi változásokat, melyeket a késő modernitás beköszönte hozott a politikában, gazdaságban és tudományban. Ezeket az intézményi változásokat figyelembe véve úgy fest, mintha Burawoy nyitott kapukat döngetne, de félt, hogy e kapukat őrzőik a harsány csatakiáltások hallatára bezárják. Erre térek most rá.

Késő modernitás: a közszociológia intézményesültsége?

Reflexív modernitás. Először is térjünk vissza a reflexivitás problémájához, amely „két irányból” is problémás. Ahogy azt Kowalchuk és szerzőtársai, valamint Lengyel György is kiemelték, a reflexivitás általános társadalomtudományi követelmény. Ehhez nyugodtan hozzátehetjük, hogy a reflexivitás külön aldiszciplínaként való intézményesítésére azért sincs szükség, mivel a kritikai gondolkodást legalább Kant (1997) óta a modernizmus leglényegeként tartjuk számon, így nincs szükség újra feltalálására.

A kritikai reflexió tehát a modernitás hajnala óta velünk van. Radikálisabb nézőpontból pedig azért problematikus Burawoy reflexivitásfogalma, mert azt a szociológiának, mint tudományának tartja fenn, s ezzel a szakértőt ab ovo a laikus felé emeli. Nagyon sok esetben bebizonyosodott, hogy a szakértői tudás nem feltétlenül áll a nem szakértői tudás felett. Erről szól a „lokális tudás” (*local knowledge*) fogalmának társadalomtudományi karrierje (Kalb 2006), illetve népszerűsége az erőforrás-konzervációval foglalkozó diszciplínákban, mindenekelőtt az ökológusokkal együttműködő antropológusok körében, illetve különböző fejlesztési programokban (lásd pl. Gagdil, Berkes és Folke 1993).

A reflexivitás mint a modernitás alapvető jellemzőjének „radikalizációja” áll Ulrich Beck kockázattársadalomról alkotott víziójának központjában is, mely a posztmodern és a modern elméletek között helyezkedik el (Beck 2003). Elméletének középpontjába azokat a változásokat helyezi, melyek a késő modern társadalmakra, avagy a reflexív modernizáció korára jellemzőek. Reflexív modernizáció alatt Beck azt érti, hogy a modernizáció folyamata visszahat önmagára, és saját létalapjait fenyegeti. Az ökológiai válság nem a modernizáció sikertelenségének, hanem sikerének következménye. A kockázattársadalomban olyan kockázatok között kell élnünk, melyeket a „szociálisan pacifikált” kapitalizmus termel ki: fenyegető atomválság, erősödő járványok, éghajlatváltozás stb. A kapitalizmus visszahat önmagára, reflexív. E reflexív modernizáció a modernitás olyan radikalizációja, mely az industriális társadalom alapjegyeinek feloldódását eredményezi.⁵⁵ A reflexív modernizáció korában

5 Beck egy helyütt hat dimenzióban hasonlítja össze a késő (reflexív) modern és klasszikus modern társadalmakat (Beck 1994: 94–96). 1. A korai ipari modernizáció a történelmet lineárisan szemlélte, a reflexív modernizáció korára a saját maga által generált bizonytalanságok és öveszélyeztetés jellemző. 2. Az ipari modernizáció háttérében az instrumentális racionalitás húzódott meg, míg a késő modernítésra a reflexivitás és a mellékkövetkezmények számbavétele a jellemző. 3. Az ipari modernizáció saját magára mint modernre tekintett, míg a reflexív modernizáció – korából szemlélve – csak félig tűnik modernnek. 4. Az ipari modernizáció kora nagy csoportokban és kategóriákban gondolkodott, mint amilyen az osztály, míg a reflexív modernizáció korára további individualizáció jellemző. 5. A korai modernizáció a társadalom funkcionális differenciálódásával járt, míg a reflexív modernizáció korában fokozódik az interakció és koordináció az alrendszerek között. 6. Végül: a korai modernitás politikumát a bal-jobb törésvonal határozta meg, míg a késő modernítésban a kettő közötti különbségek háttérbe szorulnak, és helyüket a politika és a politika alatti politika („szubpolitika”) közötti küzdelem, a biztonság és a kockázat közötti szembenállás veszi át.

megjelennek a szakértők és az ellenszakértők közötti konfliktusok, a tudomány eredményei viták tárgyává válnak, bizonyos új társadalmi mozgalmak (mindenekelőtt a zöldmozgalmak) a tudományos tudást használják föl maga a tudomány és a rá épülő technikai evolúció bírálata, a kockázatok tematizálására.

Számos ponton kritizálhatnánk Beck némileg elnagyolt történelemrajzát (amiről itt még csak egy elnagyoltabb képet sem áll módomban adni), úgy vélem azonban, hogy jól rávilágít azokra a strukturális változásokra, melyek mintegy a közszociológiát intézményesítették. Világos, hogy Beck szerint a kockázattársadalmakra nagyobb fokú reflexivitás jellemző, mint elődeikre. Ez a reflexivitás, kritikai potenciál azonban nem az ipari társadalmakra jellemző bal-jobb osztottságban jelentkezik, erre az individualizáció és az osztálylogikákat keresztülmetező ökológiai kockázatok nem adnak lehetőséget. Beck szerint ez a fokozott reflexivitás egyrészt a különböző ellentudományok intézményesülésében érhető tetten: a modernitás kételkedő énje saját alapjaira kérdez rá. Hogy az ökológiai válságnál maradjunk: nem csak arról van szó, hogy a tudományok által segített technika civilizációs kockázatokat termel, hanem arról is, hogy ezen kockázatok detektálásához a tudósok elengedhetetlenek. A biológustól a távoli országokban történő, a fejlett társadalmak fogyasztási szerkezetéből egyenesen következő pusztításokat detektáló antropológusig így lesznek a szakértőkből Beck szerint ellenszakértők, akik a tudomány erejével kérdeznak rá alapvetőnek hitt tudományos igazságokra. Másrészt az ellenszakértők tudására támaszkodva és a kockázatokra adott válaszként a politika alatt olyan új politika jelenik meg, mely fogyasztói bojkottal, közvetlen akcióval, identitáspolitikával (például a márkajelek „meghekkelésé” lehetőség a cégek túlkapásainak „visszafizetésére”),⁶⁶ mozgalmi cselekvéssel tereli az államot és a piacot új irányokba. Beck szubpolitikájában az ellenszakértők (akiknek tudománya ugyanannyira tudományos, mint a szakértőké) és az új társadalmi mozgalmak aktivistái a Burawoy által is sürgetett organikus szolidaritásban működnek együtt.

Komplexitás és hálózatos kormányzás. Ulrich Beck elméletével többek között a közpolitikai folyamatban lezajló változásokat ragadja meg, melyeket szerényebb (józanabb?) víziókban mások is leírtak már. Burawoy cikkéhez fűzött hozzászólásában Némedi (2006) is utal a közpolitikai (policy) kutatások terjedésére, melyek szerinte olyan multidiszciplináris, felhasználóorientált, kontextusérzékeny kutatások, melyekben a felhasználó is aktív szereplő, ahogy azt Burawoy is sürgeti. Ágh (2003: 133–136) e változásokról részletesebb képet rajzol a közpolitikai rendszerekről szóló történeti áttekintésében. A nyolcvanas évektől kibontakozó közpolitikairendszer-formát, mely a korábbi fentről lefelé történő irányítás helyett a vállalkozásokkal, illetve a civil szférával való együttműködésre épít, a közpolitika fejlődéstörténetében ötödik, illetve hatodik szakasznak tekinti. Az együttműködés, decentralizáció, dereguláció, privatizáció, szolgáltató állam, kollaboráció, hálózatos kormányzás fogalmakkal jellemezhető irányítási rendszert jelölik a „new governance” kifejezésekkel. Szempontunkból ez azért fontos, mert újra azokra az intézményi változásokra hívja fel a figyelmet, melyek az érdekcsoportok, így a közérdekű csoportok közpolitikai cselekvését is új keretbe foglalják új politikai lehetőségstruktúrákat teremtve. Bevir és Rhodes (2001) külön hangsúlyozzák, hogy nem érdemes ezen a „hullámon” belül összemosni a piac bevonását célzó neoliberais políti-

⁶⁶ A márkacégek túlkapásairól és az ezzel kapcsolatos mozgalmi identitáspolitikáról szól a *No Logo* című bestseller (Klein 2004).

kákat és az általuk institucionalistának nevezett iskolát, amelyik a hálózatos kormányzáson társadalmi részvételt, közpolitikai együttműködést, nem pedig piacositást ért.

A „new governance” irodalom központi felismerése tehát, hogy a hatalomgyakorlás megszűnt pusztán fentről lefelé irányuló gyakorlat lenni, az állam egyre inkább együttműködő, partneri viszonyba kerül a vállalkozásokkal és a civil társadalommal. Az állami és nem állami szereplők, szakértők, tudósok, hivatalok, érdekcsoportok, pártok közötti interakció, e szereplők közötti formális és informális kapcsolatok, az általuk alkotott hálózatok így centrálisak a hatalomgyakorlás megértéséhez. A politikum e posztparlamentáris fázisában a közpolitikák már nem a választók szavazataiért versengő törvényhozói joggal rendelkező képviselők akaratától függenek közvetlenül, hanem a releváns „közpolitikai közösség” megegyezésén múlnak (Richardson 2000). A policy community, policy network, policy coalition, issue network, advocacy network, advocacy coalition, critical community, epistemic community fogalmak a new governance fogalmával is jelölt fragmentációt próbálják megragadni.⁷⁷ A Burawoy által sürgetett partnerség és a hálózatos kormányzás, valamint az ezeket feldolgozó irodalom tehát él és virul.

A *science-shop mozgalom*. Végül hadd utaljak egy jelenségre, mely szintén azt bizonyítja, hogy Burawoy bizonyos tekintetben nyitott kapukat dönget: az ún. science-shop mozgalomra gondolok (áttekintésnek lásd: Leydesdorff és Ward 2005). A science-shop modell Hollandiában indult útjára a hetvenes években, majd a nyolcvanas évek folyamán Európa-szerte elterjedt. A science-shop gondolat lényege, hogy a tudást előállító intézmények, mint amilyenek az egyetemek, a kutatási programban szorosán együttműködnek olyan társadalmi csoportokkal, önszerveződésekkel, akik válaszokat keresnek bizonyos kérdésekre. A science-shop mozgalom intézményesültségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a közelmúltban az Európai Unió külön finanszírozási programot indított a támogatásukra a Tudomány és Társadalom Akcióterv keretében⁸⁸. A science-shopok keretében való együttműködő kutatás minden bizonnyal megfelel Burawoy közszociológiáról alkotott elképzelésének, azzal a kiegészítéssel, hogy érvényességi köre valamennyi tudományra kiterjed, nem csak a szociológiára. Emlékezzünk azokra a „radikális” bírálatokra, melyek a szociológiába való zárkózást, a tudományközi szemlélet hiányát kéri számon Burawoyon.

Egy science-shop keretében általában egy civil szerveződés (melynek nem feltétlenül van formális szervezete is) megkeres egy egyetemet vagy kutatóintézetet egy adott problémával: pl. úgy észlelik, hogy túlzottan szennyezett a falu vízbázisa, aminek szeretnének a végére járni; segítséget kérnek egy kistérségi fejlesztési program kidolgozásához; vagy szeretnének pontosabb ismeretekkel rendelkezni egy közpolitikai konfliktusról, amibe involválódtak, és ezért kéri a kutatók segítségét. A kutatás ezután általában önkéntes alapon vagy pályázati támogatásból zajlik, a science-shopok chartája⁸⁹ ugyanis leszögezi, hogy csupán nem profitorientált kutatásról lehet szó, hogy azok is elvihessék a problémájukat a tudósokhoz, akik amúgy nem tudnának érte fizetni. A science-shop mozgalom ugyanakkor nem jelent eleve elköteleződést bizonyos ügyek és bizonyos társadalmi csoportok mellett: *intézményesített relevanciát*, nyitottságot és párbeszédet jelent.

77 A közpolitika tudományának itt röviden bemutatott, a komplexitásból és bizonytalanságból kiinduló új hullámának másik vetülete az interpretatív, diszkurzív, narratív vagy konstruktivista közpolitika-elemzés, melybe kiváló bevezetést nyújt magyar nyelven Boda Zsolt *Narratív közpolitika-elemzés* című írása (Boda 1997).

8 http://ec.europa.eu/research/science-society/home_en.cfm

9 <http://www.scienceshops.org/new%20web-content/content/about-mission.html>

Azt látjuk tehát, hogy akár Beck szubpolitikájának és ellenszakértőinek megerősödésére – ahogy azt *A kockázattársadalom* történelmi víziójában leírja –, akár a közpolitikai folyamatban beállt változásokat elemző governance irodalomra, akár a kollaboratív és participatív kutatásoknak a science-shop mozgalomban való intézményesülésére tekintünk, a késő modernitás kitermelte azokat a reflexív tudományterületeket és az általuk létrehozott tudás társadalmi felhasználásnak lehetőségeit, melyeket Burawoy hiányol. Talán ha figyelembe venné e változásokat, programját sem feszítené túl, hisz láthattuk, hogy még a szimpatizáló kommentárfűzők is bírálják a priori elköteleződését a civil társadalom mellett.

„Önantropológia”: személyes tapasztalataim a közéleti és tudományos szerepek változtatásával

Visszapillantva eddigi rövid „pályámra”, talán szerénytelenség nélkül elmondható, hogy nem voltam messze egyfajta közszociológiától.¹⁰ S mégis, vonakodva vállalnám a közszociológus szerepét, ahogy Burawoy definiálja. Az elmúlt öt évben gyakran váltogattam pozíciómat a mozgalom és a tudomány között, alkalmaztam bizonyos tudományos ismereteket mozgalmi kérdésekre, és folytattam a magyar civil társadalom problémái által inspirált kutatásokat. Tudósnak, szociológusnak persze nem merném magam nevezni, inkább tanoncként vagyok jelen az akadémiai mezőben, semmint gyakorló tudósként. De azt tudom, hogy a pozíciókat váltva egyben „kalapot is váltok”, ahogy Tittle (2006) is sürgeti. Mozgalmi, civil társadalmi aktivitásom, azt hiszem, kiélezte a figyelmemet bizonyos kérdésekre, és tudósként talán relevánsabb kérdéseket tehetek fel, amelyek a mozgalmak és a „hatalom” között zajló vitákhoz hozzájárulhatnak. Nem reflektálatlan előzetes elköteleződéssel, mert ez hosszabb távon magának a mozgalomnak is árt, hisz könnyen cáfolható tudást jelent, illetve a kutató hitelét is rontja. A tudományt a tudományos fogalomalkotás és empirikus ellenőrzés és cáfolat legszigorúbb bevetésével lehet arra használni, hogy közelebb vigyen bennünket az igazsághoz. De az igazság nem mindig állítható a politika szolgálatába, ahogy azt Hannah Arendt interpretációjában az ókori görögöktől kezdve nyomon követhetjük (Arendt 2005).

Burawoy egyik példája a közszociológiára szívemből szól (Burawoy 2005: 162). A WTO működésének problémáira rámutatva arra hívja fel a figyelmet, hogy a GATS-egyezmény (Általános Szolgáltatáskereskedelmi Egyezmény) a közszolgáltatások piacosításával komoly veszélyt jelent a harmadik világ lakóinak jólétére. Burawoy szerint a közszociológus feladata lehet, hogy tanulmányozza a vízprivatizáció (vagy más közmű-privatizációk) hatását, és ezáltal olyan tudáselemekkel ruházza fel a globalizációkritikus mozgalmat, mely segíthet megfékezni a profitelv, az óriáscégek terjedéséből fakadó károkat. Magam gyakorlatilag pont ezzel a kérdéssel foglalkozom néhány éve (Scheiring 2003a, 2003b), de mégis kicsit másként fogalmaznék, mint Burawoy. Ugyanis munkám és aktivizmusom során azzal találkoztam, hogy minden kritikai, a hegemon diskurzusok ellen kihívást intéző csoportnak óriási küzdelmet kell folytatni saját maga legitimálásáért és érveinek elfogadtatásáért. Erre akkor van a legnagyobb esély, ha az üzenetek érvek is egyben, nyilvános vitában megvédhetők, és kiállják a racionális kritikák tüztét. Éppen ezért a szigorúan vett tudományos fogalomalkotás és az

10 Öt éve veszek részt önkéntesként, illetve szerencsésebb időszakokban alkalmazottként hazai civil szervezetek és mozgalmak munkájában. Mellette fejeztem be két iskolát, illetve „küzdök” jelenleg a Corvinus egyetem szociológus-közgazdász kiegészítő képzésével.

érvek szisztematikus alátámasztása, az alternatív magyarázatok empirikus tesztelése szolgálja legjobban „az ügyet”. Ha a kutató előzetes elköteleződés miatt (és Burawoy felhívását arra, hogy a párbeszédén túl helyezkedjünk a piac és az állam ikerzsarnokságával szemben a civil társadalom álláspontjára, nehéz másként értelmezni) bizonyos magyarázatokat eleve kizár, az előállított tudás minősége romlik, cáfolhatósága könnyebbé válik. S aligha árt valami jobban egy mozgalomnak, mint ha az „irracionális hőbörgők” sztereotípiája megerősítést nyer, még ha csak egy pillanatra is.

Szeretném ezt egy egészen konkrét személyes példával illusztrálni. Annak megfelelően, ahogy azt Burawoy mondja, elkezdtem foglalkozni a GATS-egyezmény problémáival, demokratikus deficitjeivel és esetleges káros hatásaival az ökológiai és szociális fenntarthatóságra. Egy szakdolgozat után hamar létre is jött a témára egy munkacsoport egy hazai civil ököpolitikai szervezetben. Hamar megértettük azonban, hogy ahhoz, hogy a néhány aggódó értelmiségi és akitivista magánproblémájából közügy váljék, adatokkal és érvekkel kell alátámasztanunk a közszolgáltatások átgondolatlan privatizációjának/liberalizációjának káros hatásait. Nem helyezkedtünk ab ovo a privatizációt ellenző álláspontra, hanem főleg a robusztus szabályozói-intézményi környezetre és annak társadalmi kontrolljára helyeztük a hangsúlyt. Ezzel az állásponttal számos nemzetközi aktivista és aktivista-kutatói találkozón kisebbségi álláspontot képviseltem, nyugati barátaim furcsán néztek rám: míg idehaza az antikapitalista stigmától kell menekülnöm, addig szemükben én már privatizációpárti vagyok. Később lehetőségünk nyílt az UNRISD megbízásából egy átfogó és alapos kutatás elvégzésére a magyarországi vízprivatizáció szociális hatásainak feltérképezésére (Boda et al. 2006). A kutatás legfontosabb eredménye: hazánkban nem mutatható ki kapcsolat a vízprivatizáció és az áremelkedés között. Azaz hazánkra nem érvényes a Burawoy által is vélt kritika a vízprivatizációra: hogy az feltétlenül áremelkedéshez és szociális feszültségekhez vezet. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a vízprivatizáció feltétlenül kívánatos program, épp ellenkezőleg, arra világít rá, hogy megkerülhetetlen az állami szerepvállalás. A vízprivatizációból a világ számos pontján fakadó konfliktusok magyarországi elmaradásának oka a rendkívül erős állami szabályozás és az ártámogatási rendszer, ami lehetővé teszi az árak alacsony szinten tartását. Ez igazolni látszik azt a sejtésünket, hogy nem is önmagában a tulajdonosváltás, hanem az adott szektorra vonatkozó intézményi szerkezet és demokratikus kontroll az igazán fontos.¹¹ Ha előzetesen elköteleződünk volna, ahogy azt Burawoy javasolja, kritikátlanul a globális civil társadalom „mainstream” álláspontjára helyezkedve, aligha jutottunk volna erre az eredményre, legalábbis nehezen tolerálnánk.

Bízom benne, hogy az eredmény úgy finomítja a mozgalmi érvelést, hogy közben nem szűkíti be előtte a teret, s elköteleződés nélkül is hozzájárulhat egy fontos ügy közügygyé tételéhez és egy elnyomott közösség (az *átgondolatlan* vízprivatizáció által veszélyeztetettek) emancipációjához. Azaz bízom benne, hogy a tudományos episztémológia melletti elköteleződés, problémaérzékenységgel társulva elvezethet az igazságossághoz, anélkül, hogy előzetesen valamilyen álláspontra helyezkednénk. De látszik, hogy a tudomány, a szociológia álláspontja és a civil társadalomé nem feleltethető meg egymásnak minden további nélkül. E rövid példa talán egyben a reflexív modernitással kapcsolatban elmondottakat is illusztrálja, hisz mindez

¹¹ A kép természetesen bonyolult, ezek a sorok nem arra szolgálnak, hogy valamilyen álláspontot alakítsak ki a vízprivatizációról, hát még általában a közmű-privatizáció kérdéséről. Az elmondottak a társadalomtudományi kutatás módszertanával, pontosabban ismeretelméleti pozíciójával kapcsolatos érvem illusztrálását szolgálják.

a hivatalos közpolitika intézményeitől függetlenül, az állami intézetek melletti „szubpolitika” világában zajlott, tudományos „ellenszakértők” bevonásával. Mondandóm nem az, hogy a kutatás során az értékek megkerülendők vagy megkerülhetők. A normatív dimenzió megkerülhetetlen – miként azt a gazdaságetika és a politikai filozófia reneszánsza is mutatja –, viszont a kritikátlan, reflektálatlan előzetes elköteleződést dogmatikusnak tartom.

Utószó helyett

Úgy vélem tehát, hogy Burawoy – a túlságosan bezárkózott akadémiai szociológia világából *jogosan* kiábrándulva – olyan szerepeket aggatna a szociológiára, melyekre az, mint tudomány, alkalmatlan. Burawoy azzal adta a legnagyobb teret a bírálatoknak, hogy a professzionális és közszociológiát túlságosan szétválasztotta és szembeállította, és olyan követendő magatartásmintákkal ruházta fel, melyek egyik esetében sem szerencsés, ha egyeduralgódóvá válnak, de mindenekelőtt az nem szerencsés, ha a (köz)szociológus politikussá válik.

Azt gondolom, abban egyetérthetünk Burawoyjal, hogy az értékmentes és morálisan semleges tudomány mítosz, mert minden tudomány egy társadalom hatalmi szerkezetében és értékhalójában működik, a tudományos kutatás eredményei, bekerülve a közélet áramába, valamilyen csoport érdekeit és értékeit fogják előmozdítani. Ezt fejt ki beszédének hetedik tézisében, illetve erre építi a kritikákra adott reakcióját az *American Sociologist*-ben (Burawoy 2005). A pozitivismus klasszikus programjára építő tiszta tudomány a társadalom működését teljes értékmentességében szerette volna vizsgálni, és ezen értékmentes pozícióból a fizikához hasonló univerzális törvényszerűségeket feltárni. Ezzel szemben mára általánosan elfogadottá vált, hogy az adatgyűjtés, tágabban a valóság észlelése megkerülhetetlenül az észlelés előtt tudatunkban élő értelmezési keretek által irányított. Bár léteznek módszerek ezek hatásának kiküszöbölésére, és a tudományos fogalomalkotás ezen univerzális módszerekre kell, hogy épüljön, azt nem gondolhatjuk, hogy végleg megszabadulhatunk előzetes értelmezési kereteinktől. A valóság komplexitását valahogy redukálnunk kell, valahogy meg kell kezdenünk a kutatást, és ez minden esetben értékválasztással és értelmezésikeret-választással jár. Jobban tesszük, ha ezeket az értékeket, eszményeket, előzetes választásainkat explicitté tesszük, ahogy amellet Weber is érvelt, és reflektálunk rájuk, semmint abban a hitben ringassuk magunkat, hogy létezhet „tiszta tudomány”. Az értékmentes közpolitika és a morálmentes politika mítoszának kifulladásra a társadalomtudományt is más szerepbe kényszeríti, ahogy Etzioni is érvel Burawoy programjához fűzött részleges bírálatában – ezzel együtt a szociológia, ha társadalomtudomány kíván maradni, nem vállalhatja magára a politika szerepét. Ez a felfogás minden további nélkül összeegyeztethető a Popper-féle tudományfelfogással vagy a mertoni szociológiával, és így meggyőződésem szerint igényt tarthat a szociológiát kemény tudományként művelők tetszésére is.

Pontosan a fogalmi szigor miatt nagyra tartom Merton programját a középszintű elméletekről, mert úgy gondolom, hogy korlátozott kognitív képességeink között nincs más választásunk. Ezzel együtt nem osztom Merton és a tiszta tudomány propagálóinak azt a hitét, hogy ha elzárkózunk a világ problémáitól és a közélettől, egyszer majd elég objektív tudás halmozódik fel a „tökéletes” intervencióhoz. Azt gondolom, hogy a társadalom gyorsabban változik, mint ahogy a társadalomtudományos tudás felhalmozódik. Téves az az elgondolás, hogy a közgazdaságtan azért lett ilyen „veretes”, mert elzárkózott a gyakorlati problémáktól.

Véleményem szerint ennek pont az ellenkezőjéről van szó: a legtöbb közgazdászt vagy a sikerebb menedzsment, vagy az állam pénzügyeinek racionálisabb, hatékonyabb megszervezése foglalkoztatta – így a közgazdászok jelentős része (sajnos nem mindegyike) kezdettől fogva aktívabb közéleti és gyakorlati (menedzsment) szerepet is vállalt. Ez nem kárukra volt, hanem megfékezte az elméletek túlzott absztrakcióját, beépített egyfajta „valóságkontrollt”. A nagyszerű Herbert Simon szavaival:

A tudományfilozófiában éppúgy, mint más elméleti területeken, a gyakorlati alkalmazhatóság kérdése az új problémák és az új eszmék nélkülözhetetlen forrása. Ha egy elméleti jellegű kutatási terület nem ápolja a gyakorlati alkalmazás világához fűződő kapcsolatait, akkor nagyon könnyen előfordulhat, hogy trivialisba süllyed vagy a formális elegancia megszállottjává válik. A gyakorló tudós egyik kötelessége tehát abban áll, hogy a filozófiát és az elméletet megmentse a túlbuzgó formalizmustól. Legalábbis időről időre kísérletet kell tennie erre (Simon 1982: 171).

Simon sorai a neoklasszikus ökonomia öncélú formalizmusa ellen szólnak, de úgy vélem, a társadalomtudományokra általában érvényesek. Sok szociológus ezzel szemben azt gondolta, hogy akkor jár el helyesen, ha spekulatív filozofálásba kezd. Jobb, ha korlátozott fogalmi apparátusból építkezünk. De hogyan válasszunk elméletet és fogalmakat? Ezen a ponton válik fontossá a problémaérzékenység, közéleti vagy gyakorlati-szervezeti tapasztalat, a *relevancia nyilvános konstrukciója*.

Mióta e dolgozat első bekezdését begépeltem, azóta Litvinyenko belehalt „sugárzó teájába”. Valószínű soha nem fogjuk megtudni, hogy e látványos, feltehetően demonstratív leszámolás mögött ki, kik állhatnak. Csak azt tudjuk, hogy biztosan köze van az orosz titkosszolgálati hálózatokhoz, és azt, hogy kellemetlenkedésünk esetén akár még radioaktív polóniumot is itathatnak velünk. De nem csak ez az eset mutatja – bár ez valóban igen plasztikusan –, hogy az újjáéledő demokráciák legalább annyira épülhetnek a csalárd szerzésre, az erőszakra és megfélemlítésre, mint közbizalomra. A késő modernitásban a tudomány látványos fejlődése ellenére (illetve részben nyomán) nem tudjuk pontosan felmérni a cselekvéseink során keletkező kockázatok teljes skáláját. Nem tudjuk százszázalékosan nyomon követni és ellenőrizni a radioaktív anyagok termelését és kereskedelmét. Nem tudhatjuk, hogy egy atomerőmű emberi hanyagság miatt mikor robban föl. Nem tudhatjuk, hogy az északi-sarki jégsapka elolvadása milyen következményekkel járhat. Minden épület mellé nem állíthatunk terroristaelhárító-osztagot. Meggyőződésem, hogy egy ilyen korban elengedhetetlen az elővigyázatosság, a kockázatok nyilvános értékelése, a problémaérzékenység és a kritikai reflexió. Keressük a kapcsolatokat a közéleti problémákkal, és legyen fülünk a civil szerveződések felől érkező hangokra, hisz korunk válságai azt mutatják, hogy a pártokon és az érdekegyeztetés bevett csatornáin túl más kollektív célkitűző és demokratikus normaképző rendszerekre is szükség lehet. Legyünk érzékenyek, kerüljük a módszertani fetisizmust. Legyen a reflexivitás és a kritikai gondolkodás minden tudományterület sajátja anélkül, hogy az elköteleződést intézményesítsenék. Érveink és tudásunk csak így lehet érvényes, megbízható és *releváns*. A többi nem tudományos, hanem állampolgári kötelességünk.

Civilizációnk kapui előtt újra barbárok jelentek meg – de ezúttal a barbárok mi magunk vagyunk, így a kapuk is nyitva vannak. Technikai komplexitásunkkal, menekülő túlfogyasztásunkkal és agresszív gazdasági gyarmatosításunkkal saját magunk alatt vágjuk a fát. Az elzárkózás politikája nem működik többé, nincs hová menekülni, a jövő kihívásai az emberiség közös ügyei. Kevésbé harsány csatakiáltásokkal, és az általa is követelt és javában zajló

változások detektálásával talán Burawoy is elkerülhetné, hogy a tiszta tudomány birodalmának őrzői ijedtükben programja és a kritikai reflexió előtt bezárják az amúgy nyitott kapukat. Pedig az önreflexióra égető szükség van. A késő modernitás embere csak így kerülheti el, hogy elpusztítsa önmagát.

Hivatkozott irodalom

- Ágh, Attila (2003): Közpolitika. In *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Gyurgyák János (szerk.). Budapest: Osiris, 119–163.
- Arendt, Hannah (2005): *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books.
- Beck, Ulrich (1994): The reinvention of politics: Towards a theory of reflexive modernization. In *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social*. Ulrich Beck, Anthony Giddens és Scott Lash (szerk.). Cambridge: Polity Press, 1–55.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázattársadalom: Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég–Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.
- Beck, Ulrich (2005): How not to become a museum piece. In *British Journal of Sociology* 56(3): 335–343.
- Bevir, Mark és R. A. W. Rhodes (2001): *A decentered theory of governance: rational choice, institutionalism, and interpretation*. University of California, Berkeley: Institute of Governmental Studies, Working Paper (WP2001–10).
- Boda Zsolt (1997): Narratív közpolitika-elemzés. In *Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Szabó Márton (szerk.). Budapest: Scientia Humana, 113–132.
- Boda Zsolt, Gábor Scheiring, David Hall és Emanuele Lobina (2006): *Social policy, regulation and private sector water supply: the case of Hungary*. Geneva: UNRISD Working Papers.
- Braithwaite, John (2006): Közérdekű társadalomtudományt! In *Replika* 54–55: 73–81.
- Brint, Steven (2005): Guide for the perplexed: On Michael Burawoy's „Public Sociology”. In *The American Sociologist* 36(3–4): 5–26.
- Burawoy, Michael (2005): Third-wave sociology and the end of pure science. In *The American Sociologist* 36(3–4): 152–165.
- Burawoy, Michael (2006): Közérdekű szociológiát! In *Replika* 54–55: 35–66.
- Deflem, Matthieu (2006): *Save Sociology*. Internet: <http://www.savesociology.org> (2006. november 19.)
- Etzioni, Amitai (2006): Megjegyzések közszociológusok számára. In *Replika* 54–55: 91–95.
- Gagdil, Madhav, Fikret Berkes és Carl Folke (1993): Indigenous knowledge for biodiversity conservation. In *Ambio* 22(2–3): 151–156.
- Ghamari-Tabrizi, Behrooz (2005): Can Burawoy make everybody happy? Comments on public sociology. In *Critical Sociology* 31(3): 361–369.
- Kalb, Don (2006): Uses of local knowledge. In *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Robert E. Goodin és Charles Tilly (szerk.). Oxford and New York: Oxford University Press, 579–594.
- Kant, Immanuel (1997): Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? In *Történefilozófiai írások*. Budapest: Ictus Kiadó.
- Klein, Naomi (2004): *No logo*. Budapest: AMF Kft.–Tudatos Vásárlók Egyesülete.
- Lengyel, György (2006): A szociológia integritásáért: Hozzászólás Michael Burawoy írásához. In *Replika* 54–55: 105–112.
- Leydesdorff, Loet és Janelle Ward (2005): Science shops. A kaleidoscope of science-society collaborations in Europe. In *Public Understanding of Science* 14(4): 353–372.
- McLaughlin, Neil, Lisa Kowalchuk és Kerry Turcotte (2005): Why sociology does not need to be saved. Analytic reflections on public sociologies. In *The American Sociologist* 36(3–4): 133–151.
- Némédi Dénes (2006): A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. In *Replika* 54–55: 97–103.
- Richardson, Jeremy (2000): Government, interest groups and policy change. In *Political Studies* 48: 1006–1025.
- Scheiring Gábor (2003a): A GATS és a szolgáltatások piacosítása a fenntarthatóság mérlegén. In *KKF Szakmai Füzetek* 12: 19–36.
- Scheiring Gábor (2003b): Közszolgálat és emberi jogok. In *Fundamentum* 7(3–4): 207–208.
- Simon, Herbert A. (1982): Általános bevezetés. In úő: *Korlátozott racionalitás*. Budapest: KJK, 169–175.
- Tittle, Charles (2006): A közszociológia arroganciája. In *Replika* 54–55: 67–71.
- Turner, Jonathan H. (2005): Is public sociology such a good idea? In *The American Sociologist* 36(3–4): 27–45.